

STUDENȚII ȘI MIȘCAREA DE RENAȘTERE NAȚIONALĂ DIN RSS MOLDOVENEASCĂ: NOIEMBRIE 1989

Preliminarii

Mișcarea de Renaștere Națională de la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut a cunoscut episoade care au marcat profund desfășurarea ulterioară a evenimentelor în RSS Moldovenească. Un astfel de episod este evenimentul din 7 noiembrie 1989 și cel care i-a urmat firesc la 10 noiembrie al aceluiași an. În prezentul studiu, ne propunem să urmărim, în baza documentelor de la Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală a Arhivelor Organizațiilor Social-Politice, starea de spirit a studenților din instituțiile de învățământ superior din Chișinău în anii 1988–1989, pentru a înțelege cum au ajuns aceștia să se implice plenar în cele două manifestări importante, care s-au consumat în luna noiembrie 1989, acțiuni, în timpul cărora au fost contestate autoritățile comuniste și regimul sovietic. Majoritatea documentelor, pe care le-am invocat în cercetarea noastră, vin dinspre putere – toate notele informative, rapoartele, denunțurile și alte tipuri de documente au fost elaborate de către diferite categorii de angajați ai CC al PCM, ai Comitetului orașenesc de partid și Comitetului executiv Chișinău, de funcționari aflați în serviciul statului sovietic și de activiști de partid. Aflându-se în agonia pierderii puterii, înaltele autorități de partid și de stat ale RSS Moldovenești își delegau emisarii în stradă, în căminele studențești și cele muncitorești, îi infiltrau în colectivele de muncă, în organizațiile și uniunile numite „neformale” – oriunde bănuiau că poate germina sau că deja există „elemente naționaliste” și nemulțumiți, care le pot eroda autoritatea și clătina scaunul puterii. Reprezentanții puterii comunicau în scris superiorilor despre starea de spirit în colectivele de muncă și/sau în mediile studențești, în diferitele medii sociale și grupuri etnice, despre liderii noilor formațiuni „obștești”, ale celor catalogate tot de ei „cultural-artistice”, „politice”, „social-politice” și alte uniuni la care participau locuitorii RSS Moldovenești în perioada *perestroikăi*. Documentele conțin detalii factologice cu prisosință despre acțiunile celor urmăriți, despre discuțiile și faptele lor, despre comunitatea de opinii sau lipsa coeziunii dintre ei și alte circumstanțe care li se păreau importante pentru crearea opiniei generale despre evoluția mișcării de emancipare națională și pentru elaborarea strategiilor de supraviețuire a regimului comunist.

Pe de altă parte, acest tip de documente arată foarte clar frica puterii față de necunoscuta mișcare și presupune existența unor „ape subterane” la care puterea nu avea acces. Această situație de imponderabilitate, dar și de neliniște a agitat puterea în măsura în care să nu mai poată acționa organizat și cumpătat, iar vechile metode de lucru nu mai erau aplicate logic și cu consecvență. Starea de spirit în rândul conducătorilor de partid și de stat s-a reflectat și în conținutul și caracterul documentelor pe care le primeau de la subalternii lor. De exemplu, sunt foarte puține documente care să se refere punctat doar la studenți sau cadrele didactice din învățământul superior, așa cum o făceau, tradițional, în perioadele anterioare¹. Altădată, aceste categorii de persoane erau urmărite meticulos de autoritățile de partid, dar și de stat, în cadrul CC al PCM funcționând chiar o secție specială, responsabilă de învățământul superior, iar în instituțiile de învățământ superior activând „secții speciale” și secții ideologice². La sfârșitul anilor 1980, studenții și profesorii din școala superioară erau asociați altor grupuri și categorii de persoane, fiind caracterizați și analizați împreună cu cei din urmă, fapt care denotă o ieșire a universitarilor din mediul îngust al instituțiilor și o coalizare social-politică cu alte grupuri profesionale sau/și sociale. De exemplu, studenții, împreună cu elevii instituțiilor de învățământ mediu de specialitate, cei din școlile profesionale și din cele medii au fost incluși în categoria „tineretul studios” (учащаяся молодежь), iar cadrele didactice și cele științifico-didactice din toate tipurile de instituții de învățământ – în grupul „intelectualității”. Astfel, schimbarea în abordarea actorilor principali ai învățământului superior indică asupra formării unor solidarități mai largi în societatea moldovenească de la sfârșitul anilor 1980, existența unei coeziuni de idei, opinii și altele, fapt înțeles și de „organele competente” și de cele de partid. Această trăsătură caracteristică a documentelor menționate mai sus ne face dificilă disocierarea studenților din masa „tineretului studios” sau a profesorilor universitari din cea a „intelectualității”, deși nu este o întreprindere imposibilă.

Anul 1988: starea moral-psihologică a studenților

Începând cu anul 1988, analiza „stării moral-psihologice” din instituțiile de învățământ devine o preocupare foarte importantă a autorităților de stat și de partid ale RSS Moldovenești, cele din urmă arătându-se extrem de preocupate de implicarea tot mai activă a „tineretului studios” în acti-

¹ Pentru detalii: Liliana Rotaru [ed.], *Crearea și consolidarea sistemului de învățământ superior în RSSM. Studiu, documente și materiale*, vol. I, Chișinău, Lexon-Prim, 2021.

² Agenția Națională a Arhivelor, *Direcția Generală a Arhivelor Organizațiilor Social-Politice (infra: ANA, DGAOSP)*, F. 12, inv. 34, d. 69, f. 37.

vitarea uniunilor și organizațiilor neformale. Contextul creat de evoluția energetică a mișcării naționale, pe de o parte, și a restructurării întârziate a învățământului superior sovietic, pe de alta, au stimulat participativitatea social-politică a și așa „ușor inflamabilului colectiv” de studenți. Spre sfârșitul anului 1988, studenții se radicalizează. Informațiile „despre atmosfera morală și psihologică”, redactate de emisarii „organelor competente”, dar și de conducătorii și secretarii de partid ai instituțiilor de învățământ superior din RSS Moldovenească denotă un caracter mai timorat și chiar panicat. Astfel, secretarul de partid al Institutului de Arte din Chișinău susține că „climatul moral-psihologic” în colectivul instituției a devenit unul „instabil”, găsind cauzele acestei „instabilități” în condițiile de natură materială și organizatorică, așa precum „lipsa unei baze tehnico-materiale adecvate” și „activitatea inconsecventă a serviciilor didactice și auxiliare”, care, susține activistul de partid, determină nemulțumirea mai multor cadre didactice și a studenților¹. Deși raportează că „Biroul de partid nu are un tablou exhaustiv al stărilor de spirit și orientărilor tuturor colaboratorilor și studenților institutului”, secretarul de partid este convins că „modernizarea bazei tehnico-materiale, introducerea predării tuturor disciplinelor academice în două limbi și o activitate ideologică bine formulată, vor permite organizației de partid să controleze pe deplin atmosfera moral-psihologică în colectiv”².

Se pare că „starea moral-psihologică din instituțiile de învățământ” evoluase spre sfârșitul anilor '80 într-o direcție diferită, decât credeau autoritățile de partid că i-o conferise intensificarea educației politico-ideologice și totalitatea de „măsuri” menite să distragă atenția studenților de la problemele naționale și social-politice. Comitetul de partid al orașului Chișinău demonstrează un interes special pentru studenții instituțiilor de învățământ din capitală și își atenționează membrii că în cadrul uniunilor/ organizațiilor informale ale elevilor și studenților „se admit judecăți care demonstrează analfabetism politic”, iar în unele grupe moldovenești ale studenților de la Universitate, institutele pedagogice din Tiraspol și Bălți, de la Institutul de Arte din Chișinău „se admit discuții politice imature despre identitatea națiunilor moldovenească și română, judecăți maximaliste despre realitățile sovietice, despre necesitatea luptei pentru puritatea culturii naționale”. Situația era mai gravă, considera autoritatea de partid, la facultățile de filologie și jurnalism ale Universității, unde s-a remarcat tendința de a crea asociații informale literare ale studenților [...] cu conți-

¹ *Ibidem*, d. 70, ff. 1-3.

² *Ibidem*, f. 3.

nut naționalist”¹. Au fost găsiți vinovați pentru cele expuse conducătorii instituțiilor de învățământ, care tolerează în mod excesiv și fără principialitate anumite comportamente ale studenților, dar și ale unor cadre didactice. Iar profesorii de științe sociale erau acuzați de „stereotipismul specific stăgnării” și „formalism în educarea tinerilor”, atitudini care au dus la răspândirea peste măsură (!) a culturii occidentale în mediul studentesc, aceștia fiind pasionați de *hard-rock*, *break-dance*, de diferite credințe religioase, de misticism².

Alerta autorităților de partid nu era lipsită de teme, or amplificarea mișcării naționale în a doua jumătate a anului 1988³ a radicalizat studenții și i-a scos din singularitate, transformându-i într-o forță autonomă a luptei naționale. Publicarea cunoscutelor Teze ale CC al PCM, Prezidiului Sovietului Suprem și Consiliului de Miniștri al RSS Moldovenești, intitulate „Să afirmăm Restructurarea prin fapte concrete”, în care liderii partidului susțineau „rolul conducător al PCUS”, respingeau revendicările privind limba de stat și grafia latină și chemau locuitorii RSS Moldovenești să „perfecționeze sub toate aspectele bilingvismul în toate domeniile vieții”, cereau să se dea o ripostă hotărâtă „proceselor stihinice, «democrației mitingurilor», care îi abat pe oamenii muncii de la rezolvarea sarcinilor arzătoare ale restructurării”⁴, a provocat largi proteste, care au catalizat și studențimea chișinăueană la acțiuni autonome, or, „stările de revoltă împotriva opresiunii sovietice existau în mediul studentesc, în mediul academic, însă erau în stare latentă și așteptau o scânteie”⁵. Au urmat evenimentele din noiembrie 1988, care au fost o primă probă a maturității civice a studenților⁶.

În calitate de supapă a energiilor studenților, autoritățile au dispus intensificarea trecerii procesului didactic la limba română, introducerea unor discipline care se raportau la anumite aspecte ale istoriei naționale, așa cum era cursul de „Istorie a presei democratice moldovenești în secolele XIX–XX” de la Facultatea de Jurnalism a Universității de Stat din

¹ *Ibidem*, d. 69, f. 37.

² *Ibidem*, f. 38.

³ Corneanu Constantin, *De la suveranitate la independență. Cazul Republicii Moldova* (I). În: *Archiva Moldaviae*, vol. VII, 2015, p. 132.

⁴ *Moldova Socialistă*, 1988, 11 noiembrie, pp. 1-2.

⁵ *30 de ani de la Mișcarea de Eliberare Națională din Basarabia*. Disponibil la: <https://www.dw.com/ro/30-de-ani-de-la-mi%C5%9Fcaria-de-eliberare-na%C8%9Bional%C4%83-din-basarabia/a-50238399> (accesat: 11.10.2022).

⁶ Pentru detalii: Liliana Rotaru, „Atmosfera morală și psihologică” în mediul studentesc în faza de germinare a Mișcării de renaștere națională în RSSM. În: *Akademos*. Revista de Știință, Inovare, Cultură și Artă, 2022, nr. 4(67), pp. 96-103.

Chișinău¹. Apoi studenții instituțiilor de învățământ superior și medii de specialitate au fost eliberați de obligația de a face serviciul militar în Armata Sovietică, iar cei înrolați au fost demobilizați și readuși în aulele universitare² ș.a.

Pe de altă parte, Biroul CC al PCM dispune rectorilor instituțiilor de învățământ, printr-o hotărâre luată la 13 decembrie 1988, să intensifice educația politico-ideologică, patriotică și internaționalistă a studenților și să-i implice plenar în activități extracurriculare³, care, de fapt, aveau menirea să le ocupe tot timpul și toate gândurile și să le distragă atenția spre alte probleme, pur studențești, cum ar fi condițiile de trai în căminele studențești sau cuantumul bursei și modalitățile de acordare a ei. O altă modalitate de pacificare a studenților și îndepărtare a lor de focarul naționalist era delegarea lor în colhozurile, sovhozurile, întreprinderile din industria conservelor din RSS Moldovenească, pentru a le ajuta la culesul și prelucrarea fructelor și legumelor toamna⁴ și organizarea concursurilor republicane pentru cele mai bune rezultate în această activitate, iar vara erau trimiși (fiind stimulați cu salarii motivante) în alte republici ale Uniunii RSS, pentru a munci, alături de studenți din alte orașe, pe șantiere de construcție și altele. De asemenea, pentru a micșora numărul tinerilor în orașul Chișinău, Ministerul Învățământului a închis secțiile de pregătire a candidaților la studii în instituțiile de învățământ superior cu forma de organizare a studiilor la zi⁵.

Și responsabilii de educația studenților din școlile superioare au pus în funcțiune tot arsenalul de metode și instrumente de educare și propagandă, încercând să reorienteze și să canalizeze energia studenților în alte direcții și scopuri, decât participarea la acțiunile de protest ale mișcării naționale. Astfel, studenții erau tot mai des convocați la ore de educație politică, iar temele, alese pentru discuții, nu mai erau în totalitate indicate de organizațiile de partid, unele dintre ele fiind propuse de către studenți sau se ținea cont de interesele studenților, după cum informau rectorii școlilor superioare⁶. Comuniștii și activiștii comsomoliști din instituțiile de învățământ superior le citeau lecții și rapoarte cu scop educativ, ale căror teme reflectau diferite aspecte ale educației ateiste, patriotice, internaționaliste,

¹ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală a Arhivelor Naționale (infra: ANA, DGAN), F. 2991, inv. 14, d. 7, f. 39.

² *Ibidem*, d. 4, ff. 248-249.

³ ANA, DGAOSP, F. 51, inv. 71, d. 315, f. 2.

⁴ *Ibidem*, F. 2991, inv. 14, d. 153, ff. 82-87.

⁵ *Ibidem*, f. 93.

⁶ *Ibidem*, F. 12, inv. 34, d. 69, f. 190.

ideologice, așa precum „Limba rusă – limbă de comunicare interetnică”, „Politica națională a PCUS: istorie și actualitate”¹. Conform indicațiilor CC, a fost instituită „Ziua informației politice”, „Luna contrapropagandei”², iar instituțiile de învățământ erau tot mai des vizitate de secretarii CC al PCM și cei ai organizației comsomoliste republicane³. Astfel, activiștii comuniști și comsomoliști și-au adaptat instrumentarul propagandistic la noile realități impuse de *perestroika* și *glasnost*, și de avântul Mișcării de emancipare națională, orientând studenții spre discuția problemelor și intereselor tineretului. De exemplu, la Institutul de Stat de Medicină din Chișinău, studenților le-au fost propuse teme de discuții, precum „Cine poate fi considerat patriot adevărat?”, „Care este contribuția disciplinelor sociale la crearea concepției voastre despre lume?”, „Despre vigilența politică a tinerilor”, „1000 de ani de la creștinarea Rusiei – fapte istorice și ficțiuni teologice”, „Diversiunile ideologice și religia” ș.a.⁴. Erau siguri că, oferindu-le studenților posibilitatea de a se exprima, de a participa la discuții, vor putea identifica părerile, gândurile și opiniile lor, „pentru a le putea corecta la timp”⁵.

Anul 1989: „tineretul studios” devine o forță

Cu toate acestea, în condițiile în care Mișcarea Națională devenise o prezență numeroasă, vocală și puternic revendicativă la începutul anului 1989, situația a scăpat de sub controlul autorităților de partid. În Direcția Generală a Arhivelor Organizațiilor Social-Politice se păstrează numeroase dosare în care sunt adunate zeci sau chiar sute de rapoarte, note informative, memorii, scrisori, reclamații etc. despre evenimentele care se consumau zilnic în orașul Chișinău, dar și în toată republica, despre situația politică și climatul moral al cetățenilor, încă sovietici, din RSSM. Bonzii de partid se întrebau direct: „Ce se întâmplă în oraș?”, iar emisarii trimiși pe străzile orașului raportau tot mai multe mitinguri, proteste și demonstrații, numite „nesanctionate”, pe Piața Biruinței și pe bd. Lenin, în parcuri și în fața clădirilor care adăposteau organele de partid și de stat ale RSS Moldovenești⁶, evenimente care arătau că autoritățile republicane nu puteau gestiona situația social-politică.

¹ *Ibidem*, ff. 187-188, 193.

² *Ibidem*, f. 200.

³ *Ibidem*, f. 190.

⁴ *Ibidem*, ff. 193-194.

⁵ *Ibidem*, f. 191.

⁶ *Ibidem*, F. 2848, inv. 22, d. 522, f. 194.

După crearea Frontului Popular din Moldova, a urmat un alt val al implicării studenților în Mișcarea de emancipare națională. Dumitru Maxim, reprezentantul Ligii Democratice a Studenților¹, după ce a relatat Congresului de constituire a Frontului Popular din Moldova, la 20 mai 1989, despre activitatea organizației studențești în perioada noiembrie 1988 – mai 1989, menționa că „este nevoie să implicăm mai activ tineretul studios în procesele de restructurare”².

„Tineretul studios”, conștient sau mai puțin, devenise deja o forță activă a Mișcării naționale, fapt confirmat de cele mai înalte autorități de partid și de stat. Astfel, în raportul „Cu privire la situația social-politică din republică”, prezentat Plenarei a XIII-a a CC al PCM din 11 mai 1989, prim-secretarul Semion Grossu își exprima „îngrijorarea serioasă” și „adâncul regret” față de faptul că „tineretul studios și elevii sunt atrași în mod iresponsabil în demonstrații și mitinguri nesancționate, care se desfășoară sub lozinci naționaliste și extremiste”. La propria întrebare „Care este cauza?”, Semion Grossu găsește vinovați și acuză „rectoratele instituțiilor de învățământ superior, direcțiile instituțiilor de învățământ mediu de specialitate, ale școlilor generale, care și-au demonstrat incapacitatea de a se restructura, de a renunța la mai multe dogme și stereotipuri în organizarea procesului didactic și educativ, de a orienta activitatea de cunoaștere a tinerilor, de a arăta tinerilor direcția maturizării civice” ș.a.³ Deși Plenara punea în sarcina comsomolului „să stabilească relații individuale cu comsomoliști și tinerii ne-comsomoliști, care au ajuns sub influența speculanților și demagogilor politici și să aplice măsurile prevăzute de Statutul ULCTM față de acei comsomoliști, care încalcă ordinea publică, admit manifestări naționaliste și șoviniste”⁴, studenții din Chișinău au participat, organizat și în mod individual, în toate acțiunile și manifestările Mișcării Naționale. Euforia plină de optimismul și crezul posibilității schimbărilor, entuziasmul necesității exploatării momentului și deschiderii oferite de *perestroika* îi scotea pe studenți în stradă și îi făcea părtași ai tuturor evenimentelor și proceselor. Aceștia erau instigați, de rând cu ceilalți cetă-

¹ Extras din documentul „Caracteristica și conținutul activității mișcărilor politice și politizate”, elaborate pentru CC al PCM în 1989: „Liga Studenților – grupul de inițiativă alcătuit din 16 persoane. Conducător Dumitru Maxim, student din anul V la Facultatea de jurnalism. Congresul de constituire s-a desfășurat în noiembrie 1988. Proiectul de program presupune crearea unei organizații studențești în afara influenței comsomolului, apărarea drepturilor social-politice ale studenților. Este o substructură a FPM. Membrii din grupul de inițiativă sunt activiști ai acțiunilor organizate de Front”. Vezi: ANA, DGAOSP, F. 51, inv. 73, d. 122, f. 58.

² *Ibidem*, f. 25.

³ *Ibidem*, inv. 71, d. 389, f. 39.

⁴ *Ibidem*, f. 142.

țeni, de promisiunile neonorate ale autorităților sovietice și cele de partid, incapabile de a soluționa problemele arzătoare.

Însuși Boris Melnic, rectorul Universității, arăta, la Plenara a XII-a a CC al PCM, că liderii de partid au promis „că în ianuarie 1989 va fi convocată o adunare a activului de partid care să examineze rezultatele discutării publice a Tezelor CC al PCM”, că „la sfârșitul lunii aprilie 1989 va fi publicat proiectul legii privind grafia limbii moldovenești”, că „va avea loc o întâlnire a membrilor Biroului CC cu activul studentesc” ș.a.¹, subliniind că tot ei nu și-au respectat niciuna dintre promisiuni. Iar mișcarea națională a devenit și mai dinamică, și mai vocală, mitingul din 12 martie 1989 fiind tocmai o dovadă în acest sens. Presa subordonată puterii a scris despre cel din urmă eveniment că participanții „au încălcat grav ordinea publică, destabilizând, astfel, situația în oraș”, mulțimea de oameni încercând să ia cu asalt sediul CC al PCM², iar „milițienii [...] s-au văzut nevoiți să recurgă la ajutorul militarilor”, pentru a-i „trage la răspundere pe cei mai înrăiți infractori”³. De fapt, așa cum relatau unii participanți la eveniment, instrumentele „pașnice” ale miliției erau „niște bețe de cauciuc lungi de aproape un metru și groase de trei centimetri”⁴, iar „cei mai înrăiți infractori” erau câțiva activiști ai Mișcării Naționale moldovenești, cărora, ulterior, li s-au întocmit dosare penale și care au fost ținuți timp de peste două luni în închisoare.

La 31 mai 1989, un grup de cinci tineri au declarat greva foamei, cerând eliberarea persoanelor care au fost arestate în timpul mitingurilor și marșurilor „nesanționate” (neautorizate, de fapt) din ianuarie-martie 1989 și, în mod special, a celor reținuți la 12 martie al aceluiași an⁵ – manifestări, care revendicau, mai ales, necesitatea decretării limbii moldovenești drept limbă de stat și revenirea la grafia latină. Revista „Literatura și Arta” scria că, la 1 iunie, grupul de greviști număra 13 persoane, iar la 4 iunie – 18⁶, dar în nota informativă „Cu privire la starea de lucruri în oraș”, elaborată de Secția ideologică a CC al PCM la 12 iunie 1989, raportorul dă o listă de 16 greviști, deși într-unul dintre documente se menționează că „la 2 iunie 1989 numărul greviștilor a crescut până la 18 persoane”⁷. „Grupul

¹ *Ibidem*, d. 388, ff. 118-116.

² *Tinerimea Moldovei*, 15 martie 1989, p. 2.

³ *Ibidem*.

⁴ 12 martie 1989: la Chișinău mulțimea ia cu asalt sediul CC al Partidului Comunist. Disponibil la: <https://mariusmioc.wordpress.com/2009/03/12/12-martie-1989-la-chisinau-multimea-ia-cu-asalt-sediul-cc-al-partidului-comunist/> (accesat: 12.IX.2022).

⁵ ANA, DGAOSP, F. 51, inv. 73, d. 125, f. 19.

⁶ *Literatura și Arta*, 8 iunie 1989, pp. 1-3.

⁷ ANA, DGAOSP, F. 51, inv. 73, d. 125, f. 21.

de tineri” – așa cum sunt numiți în document – cereau încetarea anchetei în privința persoanelor reținute de milițieni și reîntoarcerea la Moscova a grupului de anchetatori ai Procuraturii URSS. Printre cele 16 nume se regăsesc și șase ale studenților de la instituțiile de învățământ superior: patru de la Universitatea de Stat din Chișinău (Garry Bacal, Veaceslav Ceremur, Fiodor Rusu și Serghei Bunea), Ivan Sinizur de la Institutul Politehnic din Chișinău și Enrike Frumusache, student la Institutul Teatral din Tbilisi, dar și trei eleve: Tatiana Țigău, elevă la Școala Profesională nr. 87 din Chișinău și două eleve ale Școlii Medii nr. 1 din Chișinău (actualmente Liceul Româno-francez „Gheorghe Asachi”) – Svetlana Chiriac și Diana Grinciuc. Ceilalți șapte greviști au fost înscriși în document drept angajați în întreprinderi și instituții din Chișinău, cei mai mulți au fost identificați drept șomeri sau, în dreptul unora, era scris că „nu s-a stabilit locul de muncă”¹. Instructorul de partid care a redactat nota informativă se contrazice în mai multe rânduri în textul de mai puțin de o pagină, în care a reflectat, după cum susține, „cele mai tensionate zile ale primei jumătăți a anului 1989”. Pe de o parte, raportorul îi numește în zeflema pe greviști „grup de tineri”, deși printre aceștia erau și persoane mature, inclusiv fostul asistent de la Institutul Agricol din Chișinău – Iurie Țurcanu, Anastasia Calistru – inginer la Centrul de Calcul al Ministerului Învățământului Public al RSSM ș.a.². Totodată, instructorii CC au făcut rapoarte zilnice și foarte amănunțite despre grevă și greviști, despre „măsurile” de convingere a lor să renunțe la acțiune, despre lungile discuții ale membrilor CC al PCM, ai Comitetul orășenesc de partid, ale activiștilor de partid din colectivele lor de muncă sau de la instituțiile de învățământ cu greviștii (de mute ori, discuții individuale) și părinții acestora etc., acțiuni care demonstrează importanța pe care o dădeau autoritățile acestei acțiuni, dar și convingerea greviștilor. Doar după promisiunea deputaților Sovietului Suprem al RSSM de a elibera persoanele reținute în timpul acțiunilor neautorizate ale Mișcării Naționale și deținute în izolatoarele miliției, greviștii au încetat acțiunea³.

Raportând CC depre situația în oraș, un instructor al Secției ideologice a CC al PCM, susținea, după încetarea grevei, că, în mare parte, „situația în oraș s-a mai stabilizat”, dar atenționa autoritățile că „în instituțiile de învățământ situația rămâne acută și astăzi”, „cadrele didactice și studenții cer insistent soluționarea unor probleme, printre care enumeră: consolida-

¹ *Ibidem*, ff. 17-18.

² *Ibidem*, f. 18.

³ *Ibidem*, f. 14.

rea bazei tehnico-materiale a instituțiilor de învățământ, trecerea predării disciplinelor în limba moldovenească, lichidarea deficitului de manuale și suport metodologic în limba moldovenească ș.a.”¹.

7 și 10 noiembrie 1989: „studenții sunt nucleul acestor acțiuni”

Totuși cele mai rezonante proteste ale anului 1989, la care au participat masiv studenții, au fost cele din 7 și 10 noiembrie 1989. Primul eveniment s-a consumat la 7 noiembrie 1989 – ziua în care Uniunea Sovietică aniversa revoluția bolșevică din octombrie 1917. Paralel paradei militare și demonstrației oficiale, în această zi a fost organizată la Chișinău o demonstrație anticomunistă, manifestații blocând intrarea tehnicii militare pe Piața Biruinței (azi – Piața Marii Adunări Naționale) și împiedicând – pentru prima dată de la 1944 – desfășurarea paradei militare la Chișinău.

Pentru că asemenea evenimente nu se mai întâmplaseră la Chișinău, la 9 noiembrie 1989, s-au convocat de urgență atât Biroul Comitetului orașenesc de partid, cât și cel al CC al PCM, care au pus în discuție „încălcarea ordinii publice” în timpul paradei militare de la 7 noiembrie 1989. Stenograma ședinței Biroului CC a înregistrat discursul emoționat și bulversat al lui Vladimir Voronin, atunci ministru de interne al RSS Moldovenești, care a relatat cu lux de amănunte despre evoluția evenimentelor. Descriind acțiunile miliției, care trebuia să oprească coloana Frontului Popular din Moldova, și încercând să demonstreze că acțiunea a fost foarte bine planificată și organizată de Front, Vladimir Voronin relata că un grup de vreo 500 de purtători de drapele, „foarte bine organizat”, a constituit „prima coloană” care și-a făcut apariția spontan pe piață, s-a infiltrat în șirul demonstrațiilor și „a atacat miliția în zona Teatrului” (Teatrul de Operă și Balet). „Acești purtători de drapele erau îmbrăcați în scurte roșii și aveau drapele puse pe bețe, asemenea unor cozi bune de hârleț, lungi de 1,5 metri”. Ministrul Voronin se arăta convins că aceștia erau „studenți de la școlile profesionale”, care, la un moment dat, „au scos pânza roșie de pe bețe și au atacat miliția din spate”, iar atunci când miliția le-a dat ripostă, declară ministrul de interne, „ei au pus pe bețe tricolorul (pe care le aveau ascunse sub haină) și au mers în piață”, unde au strigat lozinci cu caracter ofensator pentru putere². Dar când Semion Grossu îl întreabă pe Veaceslav Ciumacenko, secretarul al doilea al Comitetului orașenesc de partid, dacă știe cine erau tinerii cu drapelele, cel din urmă susține că „era un grup de studenți de la Universitatea de Stat din Chișinău, care au oprit trecerea

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*, inv. 71, d. 480, ff. 20-21, 40-43.

unei coloane de purtători de drapele, fapt ce demonstrează nivelul foarte scăzut al educației în această instituție de învățământ”¹. Acești studenți, susține Semion Grossu, trebuie identificați și „să examinăm [...] dacă mai pot rămâne studenți sau îi exmatriculăm”². Pentru a-i mai da un argument în plus prim-secretarului CC al PCM, Grigore Eremei, președinte al Consiliului Sindicatelor din RSSM și membru al Biroului CC, anunță membrii Biroului că „în unele instituții de învățământ superior din Chișinău studenții s-au pregătit de sărbătoare, încercând să creeze un fel de «garda tânără» sau altă gardă”. Concluzia pe care o face Biroul CC prin intermediul ministrului de interne este una simbolică și evocatoare pentru înțelegerea *perestroikăi* și a *glasnost*-ei de către puterea de la Chișinău, Vladimir Voronin susținând: „Se zice că Iagodin³ le-a dat studenților frecvență liberă. Este greșit, pentru că, în loc să meargă la ore, așa cum i-au trimis părinții, stau toata ziua pe la mitinguri și lângă monument [al lui Stefan cel Mare – n.a.]. [...] Trebuie să le cereți directorilor de instituții de învățământ să ia măsuri în privința acestor studenți”⁴.

Peste câteva zile de la evenimentul descris, de ziua miliției sovietice, la 10 noiembrie, a avut loc un nou protest la care au participat studenții din Chișinău. Protestatarii, despre care Vladimir Voronin spune în memoriile publicate în 2021 că au fost mai bine de 20 000⁵, și-au exprimat dezaprobarea față de acțiunile miliției din 7 noiembrie, dar reținerea inițiatorilor manifestării a dus la atacarea sediului Ministerului de Interne al RSS Moldovenești. Spre deosebire de alte acțiuni similare din Tbilisi, Baku, Vilnius și Riga, la Chișinău nu s-a tras în manifestanți, aceștia fiind „convinși” să se retragă cu ajutorul grenadelor lacrimogene *Ceremuha*, deși Vladimir Voronin, susține că Ministerul de Interne „nu avea mijloace de risipire a mulțimii agresive [...], nici gaze lacrimogene sau grenade asomatoare” și că a miliția a folosit doar bastoane de cauciuc, numite în popor „democratizatoare”⁶.

Evenimentele din 7 și 10 noiembrie sunt considerate o victorie a Mișcării Naționale, iar unul dintre cele mai mari rezultate este destituirea lui Simion Grossu din postul de prim-secretar al CC al PCM. La ședința din 12

¹ *Ibidem*, F. 12, inv. 34, d. 79, f. 16.

² *Ibidem*, F. 51, inv. 71, d. 480, f. 49.

³ *Ghenadi Alekseevici Iagodin* – Ministrul învățământului superior și mediu de specialitate al URSS (1985–1988) și Președinte al Comitetului de Stat pentru Învățământul Public al URSS (1988–1991).

⁴ ANA, DGAOSP, F. 51, inv. 71, d. 480, ff. 24-25.

⁵ Владимир Воронин, *Видится мне многое с высоты годов..*, Chișinău, S.n. (Tipograf. „Metrompaș”), 2021, p. 101.

⁶ *Ibidem*, pp. 99-100.

noiembrie 1989, membrii Biroului CC al PCM au fost obligați să recunoască că studenții sunt nucleul tuturor „acestor acțiuni”, susținând, totodată, că după 10 noiembrie entuziasmul studenților a fost redus și ei „nu mai sunt la fel de activi în cadrul acțiunilor Frontului Popular din Moldova”. Meritul temperării studenților era pus pe seama „muncii educative”, a „convorbirilor cu studenții în grupuri, cămine și în mod individual”, pe care le-au organizat și desfășurat conducătorii instituțiilor de învățământ și secretarii organizațiilor primare de partid¹. Este dificil să identificăm ce caracter au avut „discuțiile” cu studenții despre care vorbesc liderii de partid și ce forme au conturat, dar, reieșind din conținutul stenogramei ședinței Biroului CC din 12 noiembrie 1989 și din repertoriul de „măsuri” care se propunea a fi aplicat celor care au participat la protestele din 7 și 10 noiembrie, putem presupune că este vorba despre intimidări, amenințări și șantaj.

După declarațiile lui Simion Grossu că situația din Chișinău este tensionată, pentru că „au fost întreprinse doar măsuri, în mare parte, cu caracter politic”² și că „numai o Comisie extraordinară și măsuri excepționale ne pot curăța orașul de astfel de elemente” (puțin mai sus, într-o intervenție, făcută la ședința din 12 noiembrie 1989 a Biroului CC, i-a numit „haimanale, hoți și infractori”)³, numărul documentelor cu titlul „Cu privire la situația din instituțiile de învățământ din or. Chișinău” a crescut, fapt care induce la concluzia că autoritățile și-au permis să extindă tipurile și formele de „măsuri” de pacificare a protestatarilor. Într-una din aceste note informative, elaborate pentru CC al PCM la 15 noiembrie 1989, instructorul Secției ideologice a CC raportează că „în toate instituțiile de învățământ se desfășoară activități de explicare a situației din republică. Conducătorii instituțiilor de învățământ, cadrele didactice, studenții și elevii din școli, tehnicumuri, școli profesionale și instituții de învățământ superior au fost avertizați despre necesitatea respectării ordinii publice și a legilor”⁴. Membrii CC al PCM și cei din ULCTM au fost obligați să se întâlnească cu membrii colectivelor profesionale, cu studenții și cu elevii, pentru „a discuta problemele cu care se confruntă” și a le propune soluții. Și „organele competente” și-au sporit vigilența. Astfel, aflăm din aceeași notă informativă că la câteva școli profesionale din Chișinău au fost distribuite foi volante, prin care elevii erau invitați la Adunarea Națională de la 19 noiembrie 1989, dar autorul documentului raportează că „emisarii, care

¹ ANA, DGAOSP, F. 51, inv. 71, d. 480, d. 480a, f. 12.

² *Ibidem*, inv. 73, d. 125, ff. 73-74.

³ *Ibidem*, inv. 71, d. 480a, f. 140.

⁴ *Ibidem*, inv. 73, d. 125, f. 72.

chemau elevii să participe la diferite activități ale organizațiilor neformale au fost identificați și expulzați din școală”. Pentru că membrii Biroului credeau că „cel mai mare focar sunt căminele studențești. Dacă nu îi vom bloca pe studenți [...] trebuie aici de lucrat”¹, au fost organizate „controale inopinate” în căminele studențești și au fost alungate toate persoanele care nu aveau viză de reședință în cămin, iar studenții, asupra cărora au fost găsite obiecte, considerate de miliție periculoase, au fost alungați din cămin. De asemenea, erau ascultate convorbirile telefonice ale cadrelor didactice și ale conducătorilor instituțiilor de învățământ etc.

Înflăcărarea protestatară a studenților a fost redusă din intensitate și datorită unor „măsuri de îmbunătățire a nivelului de trai și a condițiilor sociale ale studentului” și celor de implicare obligatorie a studenților în activități care să le distragă atenția de la „acțiunile străzii”, dispuse prin hotărârea Colegiului Ministerului Învățământului Public al RSSM „Despre participarea studenților și tineretului studios în acțiunile nelegale și despre măsurile urgente de însănătoșire a situației social-politice în instituțiile de învățământ”, aprobată la 13 noiembrie 1989. După ce condamnă participarea studenților din instituțiile de învățământ superior, mediu de specialitate și ai școlilor profesionale „la acțiunile de încălcare a ordinii publice în timpul sărbătoririi celei de-a 72-a aniversări a Marelui Octombrie, precum și la pogromul împotriva Ministerului de Interne din 10 noiembrie”², Ministerul Învățământului Public al RSSM obligă pe conducătorii instituțiilor de învățământ să identifice pe „toți studenții participanți la acțiunile de încălcare a ordinii publice, să afle motivele acțiunilor lor nelegale și să-i sancționeze proporțional gradului lor de vinovăție”, „să analizeze sistematic situația social-politică și climatul moral-psihologic în instituție și să întreprindă acțiuni de însănătoșire”. De asemenea, ministrul Zidu obliga unitățile subordonate să realizeze cercetări sociologice și să identifice motivele participării studenților „la acțiunile ilegale din 7 și 10 noiembrie din or. Chișinău”, iar concluziile și recomandările să le prezinte Colegiului Ministerului și „să consolideze rolul științelor sociale în procesul de maturizare politico-ideologică și de formarea poziției civice clare a studenților”³.

Ulterior, la 15 noiembrie 1989, Ministerul Învățământului Public decidea să organizeze, în anul 1990, un concurs pentru „cel mai bun cămin al instituțiilor de învățământ superior și mediu de specialitate”, pentru

¹ *Ibidem*, inv. 71, d. 480a, f. 140.

² ANA, DGAN, F. 2991, inv. 14, d. 157, ff. 131-134.

³ *Ibidem*, f. 134.

„a aduce căminele studențești în ordine, [...] a crea condiții exemplare de trai și de odihnă, un climat moral și psihologic sănătos în mediile studențești”¹, iar la 5 decembrie 1989, Sovietul de Miniștri al RSSM aprobă hotărârea „Cu privire la îmbunătățirea condițiilor de trai ale studenților din instituțiile de învățământ superior din republică”². Autoritățile, îngrijorate de „situația extrem de grea în ce privește asigurarea studenților de la instituțiile de învățământ superior cu cămin” (doar 68,7% dintre studenți erau asigurați cu locuri de cazare în cămine, și aceștia cu încălcarea normelor sanitare), decid că „sarcina primordială a Ministerului Învățământului Public al RSSM, a Ministerului Culturii, a Ministerului Ocrotirii Sănătății, a Comitetului de Stat pentru Planificare, a rectoratelor, comitetelor executive ale Sovietelor orașenești de deputați” și a altor instituții subordonate este „realizarea măsurilor complexe, în vederea îmbunătățirii condițiilor locative și de trai ale studenților, satisfacerea deplină, până în anul 1994, a necesităților lor în ce privește asigurarea cu cămin”³. Au urmat și alte hotărâri de „îmbunătățire a condițiilor de trai ale studenților” și de organizare a concursurilor artistice, literare și sportive, a festivalurilor, spartachiadelor și a altor activități extracurriculare, care să le consume studenților timpul și energia.

Concluzii

Împlicarea studenților în Mișcarea Națională din RSS Moldovenească a început pueril în anul 1988 și a crescut în intensitate până spre sfârșitul anului 1989, după care, până la evenimentele cu caracter mai mult economic din anul 1992, activismul studenților a fost mai moderat. Studenții s-au implicat prin convingere, dar au fost și implicați, prin exploatarea revoluționarismului tineresc, în Mișcarea de Emancipare Națională. În primul caz, studenții școlilor superioare, dar și ai celorlalte, au ajuns să iasă la acțiunile de protest și mitingurile organizate în Chișinău, în urma analizei proceselor care se derulau în societatea sovietică și în cea moldovenească la sfârșitul anilor '80. S-au autoorganizat și au folosit diferite modalități, ca să se facă auziți. Au organizat și desfășurat, la început, cenacluri și alte forme de expresie artistică și literară a sentimentelor lor naționale (Cenaclul „Gheorghe Asachi” la Institutul Agricol, Cenaclul „Ovidiu” de la Institutul de Medicină, „La steaua” la Institutul „T. Șevcenko” din Tiraspol, Cenaclurile „Petrea Darienco” (Facultatea de Jur-

¹ *Ibidem*, d. 153, ff. 6-8.

² *Ibidem*, F. 2848, inv. 22, d. 526, ff. 249-250.

³ *Ibidem*, f. 250.

nalism), „B.P. Hasdeu” (Facultatea de Istorie) și „Mihai Eminescu” la Universitatea de Stat din Chișinău), apoi s-au întrunit în ședințe, încă în cadrul grupurilor, organizațiilor comsomoliste sau sindicale, pentru a aplica instrumentele *glasnost*-ei, și au discutat documentele de partid care vizau viitorul RSS Moldovenești, luând atitudine față de încercările regimului de a se conserva. Au protestat public în noiembrie 1988 și s-au desprins de comsomol, creând Liga studenților, o organizație de alternativă, care să-i reprezinte. A urmat a doua etapă, mai rezonantă, atunci când studenții au ieșit în piețele orașului (sau au fost convinși să iasă) din cadrul universitar, fiind atrași și implicați în acțiunile de protest ale Mișcării democratice și ale Frontului Popular din Moldova. „Studenții străzii” au participat la toate acțiunile de protest cu răsunet cu caracter activ și revendicativ. Conștienți că studenții „sunt nucleul tuturor acestor acțiuni”, partidul și organele sovietice și-au orientat întreg arsenalul de instrumente și metode „de convingere” împotriva lor, reușind să-i țină mai mult în cămine, în sălile de curs, biblioteci, săli sportive și sălile caselor de cultură.

Students and the National Revival Movement in the Moldavian SSR: November 1989

The National Revival Movement at the end of the 1980s of the last century experienced episodes that deeply marked the subsequent development of events in the Moldavian SSR. One such episode is the event of November 7, 1989 and the one that naturally followed it on November 10 of the same year. In the present study, the author analyzes, based on unpublished archive documents, the forms, methods and degree of involvement of students in the National Movement of the Moldavian SSR, identifying two stages. The first stage, which chronologically coincides with the year 1988, is characterized by the self-organization of the students and their organized involvement within the institution, rather by the organization of literary-artistic cenacles, discussions on important documents, issued by the state and the party, etc. Towards the end of 1988, the „studious youth” became radicalized through the events of November and broke away from the Komsomol, creating the Student League – an alternative organization to represent them. The second stage is identified with the year 1989 and is more resonant. The students walked out of the universities (or were persuaded to walk out), being attracted and involved in the protest actions of the Democratic Movement and the Popular Front of Moldova. The „street students” participated in all the resounding protest actions with an active and retributive character, the peak of their involvement in the National Movement

protests being those of November 7 and 10, 1989. After the authorities undertook more coercive „measures”, directing the entire arsenal of tools and methods of „persuasion” against them, the students were „pacified” and returned to study hall and dormitories.

Keywords: *National Movement, students, educational institutions, November 7, 1989, November 10, 1989, Central Committee of the Communist Party of Moldova.*

Liliana ROTARU

doctor, conferențiar universitar

Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova

e-mail: lilianaefrim@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3051-5721>